

Ställnings- tagande

*om akademisk frihet
och autonomi*

Antaget av

SUHF:s förbunds församling

den 20 mars 2024

på Mälardalens universitet

SUHF

Sveriges universitets- & högskoleförbund

Ställnings- tagande

om akademisk frihet och autonomi

Antaget av
SUHF:s förbundsårsamling,
den 20 mars 2024 på
Mälardalens universitet

Inledning

Universitet och högskolor är samhällsbyggande institutioner med nära tusenårig tradition av ständig förnyelse för att möta dagens och framtidens behov. Lärosätenas grunduppdrag är att fritt söka efter kunskap och att fritt förmedla kunskap. Verksamheten vid lärosätena utgör en central grund för både kunskapssamhället och den demokratiska utvecklingen. Akademisk frihet är en förutsättning för att lärosäten ska kunna utföra sina uppdrag med kvalitet, relevans och trovärdighet.

SUHF har under en längre tid visat på behovet av att den akademiska friheten tillvaratas och respekteras och att lärosätenas autonomi tydliggörs och ökar. Detta har gjorts genom särskilda ställningstaganden, i uppmaningar till regeringen, inbakat i remissvar och i olika former av rapporter och skrifter. Grundanslaget har hela tiden varit det samma – att den akademiska friheten är helt grundläggande för lärosätena och att autonomi i förhållande till statsmakten behöver öka. En allt

viktigare utgångspunkt är även att en öppen och levande demokrati är sammankopplad med och beroende av den akademiska friheten.

När Expertgruppen för analys bildades var behovet av ökad autonomi ett av de särskilt utpekade områdena. Utgångspunkten var att den akademiska friheten och autonomin behöver stärkas och att lärosätena behöver få en styrning och en organisationsform som bättre svarar mot verksamhetens förutsättningar och behov. Expertgruppen fick av förbunds församlingen i uppdrag att särskilt ta fram argument för en ny och förändrad offentlig-rättslig organisationsform.

Som ett led i detta arbete presenterades skriften *Akademisk frihet och institutionell autonomi* (Ekberg, 2023) vid ett seminarium i Almedalen sommaren 2023. I denna skrift konstateras att

den akademiska friheten bygger på att lärosätena är autonoma i förhållande till statsmakten. Självständiga lärosäten gynnar även Sverige som kunskapsnation och är ett viktigt värn för demokratin. En tydliggjord institutionell autonomi förutsätter ändringar i lagen och kan därutöver även förstärkas genom en ny typ av organisationsform för lärosätena.

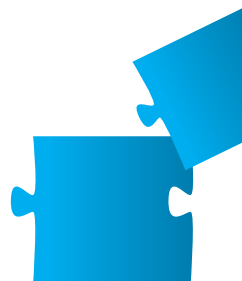
Regeringen och ansvarig minister har på olika sätt betonat vikten av att den akademiska friheten respekteras samt behovet av ökad autonomi för lärosätena. Samtidigt har flera åtgärder och fattade beslut negativt påverkat lärosätenas självständighet och akademiska frihet. Detta har gjorts genom att bland annat förkorta styrelsernas mandatperiod, att med ytterst kort varsel dra in medel till utvecklingsforskning och ange nya examensmål för utbildningar i högskoleförordningen.

Akademisk frihet och autonomi i centrum

Akademisk frihet består av flera delar som förstärker varandra. I sin kärna omfattar den akademiska friheten såväl forskning som högre utbildning och bygger på institutionell autonomi för lärosätena. Universitets och högskolors självbestämmande har som syfte att säkerställa att forskningen och utbildningen är fri från otillbörlig styrning och fritt kan generera och sprida kunskap.

Det var under 70-talet som nästan alla lärosäten inordnades i samlingsbegreppet högskolan och

blev förvaltningsmyndigheter. Innan dess fanns ett antal olika typer av organisationsformer. Att vara förvaltningsmyndighet och därmed en del av staten gör lärosätena öppna för politisk styrning. Genom att de statliga lärosätena är förvaltningsmyndigheter har de heller ingen egen rättskapacitet och är därmed begränsade att ingå avtal på egen hand. I ett internationellt perspektiv är det mycket ovanligt att universitet och högskolor är myndigheter direkt under regeringen.

Bestämmelser om skydd för forskningens frihet har funnits inskrivna i högskolelagen sedan den trädde i kraft 1993. Sedan 2011 är forskningens frihet även skyddad genom grundlagen. Även om den högre utbildningen omfattas av den akademiska friheten är den inte på motsvarande sätt som

forskningen tydligt reglerad och skyddad av lag. Sedan den första juli 2021 anges det i högskolelagen att den akademiska friheten ska främjas och värnas. Lagen pekar ut lärosätenas ansvar, men definierar inte vilket ansvar regeringsmakten har för att stärka och skydda den akademiska friheten.ⁱ

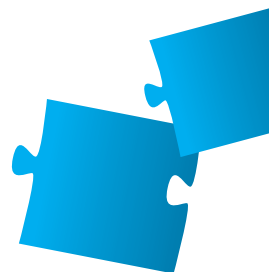
Den akademiska friheten är ett gemensamt ansvar

Akademisk frihet kräver ett akademiskt ansvar. Akademiskt ansvar handlar om att de som är involverade i akademisk verksamhet har en uppgift att säkerställa att deras arbete är vetenskapligt korrekt och etiskt hållbart. I det akademiska ansvaret ligger även lärosätenas relation till det omgivande samhället och ansvar att upprätthålla allmänhetens förtroende för akademisk forskning och utbildning.

Samtidigt som det fria kunskapssökandet och förmedlandet av kunskap är kärnan i lärosätenas väsen så finns alltid legitima krav på att utbildningen och forskningen ska komma samhället till gagn. Det finns en förväntan att lärosäten utbildar för en mängd funktioner i vårt samhälle och att arbetsmarknadens behov av kompetens tillgodo-

ses. Forskningen behöver lösa konkreta problem och stödja samhällets och näringslivets behov av kunskap och utveckling. Inom ramen för den akademiska friheten behöver lärosätena ta hänsyn till och väga in regeringens och det omgivande samhällets behov och förväntningar.

Lärosätena själva har ett betydande eget ansvar i att värna och främja den akademiska friheten. Det är avgörande att inom lärosätet hitta en funktionell balans mellan individers, grupper och ledningsstrukturers rättigheter och befogenheter. Lärosätena måste ha strukturer som klarar av att både stödja lärares och forskares frihet och samtidigt kunna fatta strategiska beslut. Alla inom akademien har ett ansvar för att bidra till en fungerande balans mellan olika önskningar, viljor och behov.

Lärosätenas behov av konstitutionellt skydd

Universiteten och högskolornas verksamhet utgör en viktig grund för den demokratiska utvecklingen. Demokratien kan aldrig tas för given, den måste ständigt odlas och värnas. Både demokratin och den akademiska friheten är hotad i vår värld. Academic Freedom Index, som årligen följer upp graden av akademisk frihet i världen, visar att den akademiska friheten har minskat under det senaste decenniet.[#] EU-parlamentet publicerade 2023 en rapport som lyfter fram att den akademiska friheten även i allt större utsträckning är hotad inom EU.^{##}

Den akademiska friheten har länge setts som en självklarhet i många europiska länder. Men insikten att den akademiska friheten även är satt under press i länder med väletablerade demokratiska system har blivit alltmer vanlig. EU har i allt tydligare ordalag lyft fram vikten av att den akademiska friheten tillvaratas och skyddas. Inte minst pekar EU på vikten av att den akademiska friheten bygger på en institutionell autonomi för lärosätena. Samtidigt visar flera internationella jämförelser att de svenska lärosätena har en låg nivå av autonomi i jämförelse med andra länder i Europa.^{##}

Den svenska regeringens hållning har hittills varit att det är staten som garanterar den akademiska friheten.^{##} Det synsättet innebär emellertid att den

akademiska friheten bara finns så länge en regering tillåter det. Denna ordning förutsätter att den svenska regeringen självmant tar ett steg tillbaka och därigenom banar väg för lärosätenas autonomi och akademisk frihet. Den akademiska friheten kan dock inte endast grunda sig på regeringens välvilja. Den akademiska friheten behöver definieras och garanteras genom lag och förordningar samt förutsättningar, mandat och ansvar som möjliggör för lärosätena att förvalta och levandegöra denna frihet. I Sverige finns organisationer och myndigheter som på olika sätt ses som särskilt skyddsvärda. I Sverige skyddas domstolarna av grundlagen. Riksrevisionen är placerats direkt under riksdagen och har ett oberoende reglerat i grundlagen. Sveriges Television, Sveriges Radio och Sveriges Utbildningsradio och deras roll som public service-bolag skyddas i särskild lag och genom sin organisationsform som stiftelse. Riksbanken är skyddad från politisk påtryckning genom lag.

Genom att på olika sätt skydda organisationer och myndigheter från direkt politisk styrning stärks grundläggande funktioner i vårt samhälle. Inte minst skyddas vitala funktioner som främjar och utvecklar en öppen demokrati. Lärosäten behöver i ökad utsträckning ses som särskilt skyddsvärda organisationer i vårt samhälle.

Ställningstagande

Förutsättningarna för den akademiska friheten hör samman med lärosätenas självbestämmande och avgörs av hur relationen mellan staten och lärosätena är utformad och reglerad. Detta skydd definieras ytterst genom lagar. Av grundlagen framgår att forskningens frihet är skyddad enligt bestämmel-

ser som meddelas i lag. Riksdagen behöver stifta lagar som även garanterar och understödjer den akademiska friheten vilken omfattar såväl forskningen som den högre utbildningen och bygger på lärosätenas institutionella autonomi.

SUHF anser:

- Att det i grundlagen (regeringsformen) som en allmän princip ska fastställas att den akademiska friheten ska skyddas, värnas och främjas.
- Att det i grundlagen ska framgå att den akademiska friheten omfattar forskningen och den högre utbildningen och att den ska skyddas enligt bestämmelser som meddelas i lag. Då den akademiska friheten bygger på lärosätenas institutionella autonomi ska det även av grundlagen framgå att denna ska skyddas enligt bestämmelser som meddelas av lag.
- Att förändringar i högskolelagen genomförs som närmare reglerar den akademiska friheten som omfattar forskningen och den högre utbildningen och som säkerställer lärosätenas institutionella autonomi.

Den faktiska och reella akademiska friheten avgörs i hög grad av hur staten väljer att styra, fördela medel och följa upp. Det räcker inte enbart med tillägg och ändringar i lagar. För att säkerställa den akademiska friheten kan skyddas, värnas och säkerställas krävs även goda ekonomiska förutsättningar och en funktionell styrning och återrapportering.

SUHF anser:

- Att regeringen behöver tillse att anslagen till och styrningen och kontrollen av lärosätenas verksamhet utformas och tillämpas så att den akademiska friheten främjas och att lärosätenas autonomi respekteras.

Alla lagändringar och förändringar av mer övergripande styrsystem behöver först behandlas av en statlig offentlig utredning. Efter en remissbehandling kan regeringen presentera förslag i en proposition för behandling av riksdagen. Ändringar av grundlagen behöver ha god framförhållning och bygga på ett fullgott underlag.

SUHF anser:

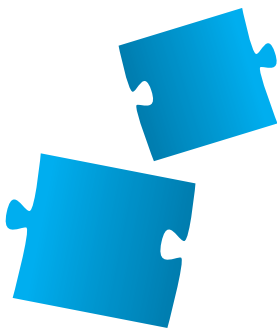
- Att regeringen bör tillsätta en statlig utredning med uppdrag att lämna förslag som leder till att den akademiska friheten kan säkerställas och att lärosätenas autonomi kan tydliggöras.

I direktivet bör följande uppdrag ingå:

- Att lämna förslag hur lärosätena kan styras och ges förutsättningar för att säkerställa den akademiska friheten som inbegriper både forskning och högre utbildning samt hur den institutionella autonomi kan ökas.

- Att utreda fördelar och nackdelar med att ge lärosätena egen rättskapacitet och lämna förslag på hur en anpassad och autonom organisationsform kan utformas för lärosätena.
- Att utreda och lämna förslag på hur utnämningmakten och utnämningsprocessen för styrelser och rektorer kan utformas för att uppnå ökad autonomi.
- Att utreda hur styrning och kontroll kan se ut för att uppnå både tillförlitlig uppföljning och en ökad nivå av autonomi.
- Att utreda hur den ekonomiska styrningen av den högre utbildningen och forskningen kan utformas för att säkerställa den akademiska friheten och en ökad autonomi.

-
- i *Texten kommer i huvudsak från skriften Akademisk frihet och institutionell autonomi, Ekberg, T (2023)*
  - ii *Varieties of Democracy Institute (2022). Academic Freedom Index.*
  - iii *Europaparlamentet (2023). State of play of academic freedom in the EU Member States. Overview of de facto trends and developments.*
  - iv *EUA, Autonomy Scorecard 2023 & Karran, T. m fl (2017). Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach. Policy Reviews in Higher Education.*
  - v *Prop. 1996/97:141*

SUHF

Sveriges universitets- & högskoleförbund

Tryckerigatan 8, 111 28 Stockholm | tel 08-32 13 88 | www.suhf.se

